

Тарас Гарасимів

Навчально-науковий Інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
заступник директора – декан повної вищої освіти,
доктор юридичних наук, професор
кафедри теорії та філософії права
Garasumiv_@ukr.net

Наталія Муринець

Навчально-науковий Інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри теорії та філософії права
murynets@bigmir.net

МЕХАНІЗМ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ

© Гарасимів Т., Муринець Н., 2018

Подано науково-теоретичний огляд вітчизняних і зарубіжних досліджень щодо проблеми формування агресії та девіацій поведінки у дитячому середовищі. Розглянуто психологічні особливості деструктивної поведінки та її характеристик з позиції психології, соціології та кримінально-правових наук. Розкрито механізми формування протиправних дій, а також проаналізовано вплив девіацій на формування особистості. Проаналізовано соціальні відхилення поведінки особистості, які формуються під впливом соціальних інститутів, а також теорії причин виникнення відхилень.

Ключові слова: девіантна поведінка; дитина; неповнолітні; особистість; деструктивність; соціалізація; виховання.

Тарас Гарасимів, Наталія Муринець

МЕХАНИЗМ ДЕТЕРМИНАЦИИ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ РЕБЕНКА

В статье представлены научно-теоретический обзор отечественных и зарубежных исследований, посвященных проблеме формирования агрессии и девиаций поведения в детской среде. Рассматриваются психологические особенности деструктивного поведения и ее характеристик с позиции психологии, социологии и уголовно-правовых наук. Раскрыты механизмы формирования противоправных действий, а также проанализировано влияние девиаций на формирование личности. Осуществлен анализ социальных отклонений поведения личности, которые формируются под влиянием социальных институтов, а также анализ теории причин возникновения отклонений.

Ключевые слова: девиантное поведение; ребенок; несовершеннолетние; личность; деструктивность; социализация; воспитания.

Taras Harasymiv
Institute of Jurisprudence and Psychology,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Theory and Philosophy of Law
Sc. D., Prof.

Natalia Murinets
Institute of Jurisprudence and Psychology,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Theory and Philosophy of Law

MECHANISM OF DETERMINATION OF THE KIDS DEVIANT BEHAVIOR

The article presents a scientific and theoretical review of domestic and foreign studies devoted to the problem of aggression and behavioral deviations in the children's environment. The psychological features of destructive behavior and its characteristics from the standpoint of psychology, sociology and criminal-law sciences are considered. The mechanisms of formation of illegal actions are revealed, and the influence of deviations on the formation of personality is analyzed. The analysis of social deviations of personality behavior, which are formed under the influence of social institutes, as well as analysis of the theory of the causes of deviations, is carried out.

Key words: deviant behavior; child; minors; personality; destructiveness; socialization; education.

Постановка проблеми. У період змін, перебудов, реформ на території країни, де вони проводяться, старі важелі впливу вже не чинні, а нові ще не утвердилися та перебувають на стадії доопрацювання, уточнення, коригування. Саме в такий час, на нашу думку, найдоцільніше переосмислювати погляди на актуальні проблеми сучасності із обов'язковим визначенням чинників, які сприяють виникненню небажаних явищ та процесів у суспільстві. Зміни ідей, поглядів у період реформ передбачають аналізування наявних норм, якості їх виконання та сприйняття; обговорення доцільності існування чинних інститутів та потреби у створенні нових; сприяють швидкому внесенню змін і поправок у чинне законодавство країни. Тобто, саме зараз найефективнішим буде дослідження девіантної поведінки дитини, оскільки наявна значна ймовірність того, що результати дослідження будуть відображені у нормах держави, принесуть користь суспільству, а не залишатимуться теоретичними, не впровадженими в життя ідеями.

Аналіз дослідження проблеми. Різні автори по-різному визначають девіантну поведінку дитини: як вроджену реакцію людини для захисту території, котру вона займає (К. Лоренн, А. Андрі), як намагання панувати (Моррісон), як реакцію на ворожу навколишню дійсність (К. Хорні, Е. Фромм). Дуже поширені теорії, що пов'язують агресію і фрустрацію (Дж. Доллард, Л. Берковіц) [1, 113]. Аналіз досліджень згаданих зарубіжних фахівців та вітчизняних (П. Алікіної, В. Рахмаштаєвої, Н. Левітова, О. Бовть, О. В. Степанова, І. Фурманова) показує, що девіантна поведінка дитини належить до класу явищ, які можна вивчити лише спільними зусиллями низки наукових дисциплін.

Мета статті – з'ясувати причини виникнення девіантної поведінки дитини, окреслити критерії наявності відхилень та визначити напрями відновлення нормальної соціалізації дитини.

Виклад основного матеріалу. Проблема визначення причин виникнення девіантної поведінки – не нова проблема і має своє історичне минуле. Так, у XIX–XX ст. причину виникнення девіантної поведінки розглядали в біологічній або психологічній площині. До прикладу, Ч. Ламброзо вважав, що існує прямий зв'язок між поведінкою людини та її біологічними особливостями. Він стверджував, що правопорушника можна визначити за вродженими рисами обличчя: негуста борідка, виступаюча нижня щелепа, знижене відчуття болю тощо. В. Шелдом дотримувався думки, що причини девіантної поведінки необхідно шукати в особливостях тілобудови індивіда та виділяв три типи людей: ендоморфи, мезоморфи, екоморфи. Ендоморфи – це люди в міру круглої тілобудови, які є товариськими. Мезоморфи – люди з фізично розвиненим тілом, вони активні, проте схильні до хвилювання. Екоморфам притаманна тендітна тілобудова, вони схильні до самоаналізу, нервові. На думку В. Шелдома, мезоморфи – це саме той тип людей, яким притаманна девіантна поведінка.

Прихильники психологічного пояснення причин виникнення девіантної поведінки пов'язували її наявність із психологічними особливостями людини, наприклад, нестійкою психікою. Тому визначити наявність чи відсутність девіантної поведінки, не дослідивши “внутрішній” аспект людини, на їхню думку, є неправильно та нелогічно. Підхід до розуміння особи через аналіз її внутрішніх процесів і соціального буття, тобто вияв людиною свого ставлення до інших людей через форми міжлюдського спілкування, досліджували К. Хорні, Г. Саліван, Е. Фромм [1, с. 272]. Еріх Фромм розглядав людське буття як становлення людини шляхом вдосконалення її духу [2, с. 11]. Факт виникнення розмови на ґрунті філософського осмислення про ціннісні орієнтації, обов'язок, совість, мораль простежується у житті не лише дорослої людини, але й дитини. Свідоме упускання наведеного – вагомий недолік багатьох етичних систем, який полягає в ігноруванні філософської антропології, визначенні для людини наперед конкретних цінностей, які мають забезпечити повноцінне конструювання людини з дитячих років. У такому разі філософська антропологія втрачає свою первинність, стає фрагментом етичних роздумів. Саме так оцінює П. Гуревич позицію Е. Фромма у ставленні до співвідношення психоаналізу та етико-суспільної думки [3, 177].

Еріх Фромм надавав великого значення проблемі людської деструктивності. На його думку, виникнення людської деструктивності стосується, радше, історії, ніж передісторії. “У тім-то й справа, – писав він, – що людина відрізняється від тварини саме тим, що вона вбивця” [4, с. 8]. Величезну методологічну цінність має розпізнання Е. Фроммом “доброякісної” та “злорякісної” агресивності дитини та людини загалом. Перша належить світові людських інстинктів, друга зосереджується в людському характері, в стійких почуттях, якими керують екзистенційні мотиви [4, с. 10]. Певною мірою погоджуємося з позицією щодо неприпустимості втілення наперед окреслених цінностей, формування своєрідних “рамок розвитку особистості”, за допомогою яких суспільство, держава в майбутньому може маніпулювати своїми громадянами. Проаналізувавши процес утворення девіантної поведінки, розуміємо, що її існування передбачає наявність розроблених правил поведінки, відхилення від яких є неприпустимим у конкретному суспільстві.

Дослідник І. М. Чепендюк поділяє фактори, які сприяють формуванню та посиленню девіантної поведінки у середовищі дітей на соціально-економічні (низький матеріальний рівень життя сім'ї, погані житлові умови, безробіття батьків); медико-санітарні (несприятливі екологічні умови, хронічні захворювання батьків і ускладнення спадковості, антисанітарія та ігнорування санітарно-гігієнічними нормами), соціально-демографічні (неповна чи багатодітна сім'я, сім'я з вторинними шлюбами і зведеними батьками), соціально-психологічні (сім'ї з деструктивними емоційно-конфліктними відносинами, подружжя з педагогічною некомпетентністю та їхній низький загальноосвітній рівень, реформованість ціннісних орієнтацій), кримінальні (алкоголізм, аморальний і паразитичний спосіб життя батьків, сімейні суперечки, присутність членів сім'ї, що відбували покарання, схильність до субкультури злочинного світу) [5, с. 218]. Як розуміємо, основна причина, на думку І. М. Чепендюк, криється у зовнішньому середовищі, атмосфері, в якій дитина розвивається.

Аналогічні причини виділяє Ж. О. Жуковська: кризові явища в економіці, безробіття, низька заробітна плата; майнове розшарування суспільства; сутенерство, азартні ігри; соціальна незахищеність підлітків; відсутність нормальних умов для лікування неповнолітніх алкоголіків та наркоманів; відсутність позашкільної зайнятості; культ сили, зневажливого, зверхнього ставлення до довокoliшніх; відчуження від школи, сім'ї, знань; нескоординованість роботи ланок, що займаються профілактикою відхилень у поведінці неповнолітніх [6, с. 61].

Натомість, І. М. Чепендюк, досліджуючи одну із форм девіантної поведінки – злочинність, окрім впливу негативних чинників зовнішнього середовища, акцентує увагу на необхідності врахування насамперед індивідуальних властивостей кожної дитини. На його думку, правопорушення найчастіше скоюють особи, яким характерна деформація правосвідомості, низький рівень розвитку пізнавальних та суспільних інтересів, некритичне ставлення до поведінки дорослих з антисоціальною спрямованістю, а відтак належать до групи ризику. У поведінці дитини, котра належить до цієї групи, домінують такі негативні риси, як безвідповідальність, відсутність самоконтролю, конформізм, агресивність тощо. Тому, на думку вченого, не варто упускати того чинника, що виникнення девіантних форм поведінки дітей здебільшого пов'язані із явищами інтелектуальної неповноцінності, органічними ураженнями нервової системи та психопатичними рисами особистості [5, с. 216].

Незайнятість як причину злочинності дітей розглядав Л. В. Кропліс: “Щорічно тисячам випускників серед середніх шкіл та профтехучилищ не вдається працевлаштуватись і багато підприємств відмовляються брати на роботу підлітків. Не може знайти постійної роботи і більшість “відсіяних” зі шкіл. Як результат, майже половина неповнолітніх злочинців ніде не вчиться і не працювала” – стверджує вчений. У такому разі виховний вплив неповнолітніх, які працюють, відбувається безпосередньо на виробництві, як наслідок, діти, не відчуваючи інтересу до себе, тягнуться до неформальних угруповань. Тому, знайшовши для себе референтну групу, дитина дуже дорожить своїм становищем у ній, а груба сила, цинізм, нахабність, знущання над слабшими, які іноді пропонує така група, сприймаються ним як еталон поведінки, які необхідно практикувати. Накопичувана внутрішня негативна напруга шукає виходу, розрядки, задоволення найнижчих спрямувань, звідси хуліганство, вандалізм, звалтування тощо [7, с. 50]. Поділяємо позицію вченого, оскільки вважаємо, що діти мають відчувати себе потрібними у суспільстві, натомість соціуму необхідно пам'ятати про перспективність та можливості дітей, зокрема, що стосується виконуваної роботи (працевлаштування).

Більшість сучасних вчених схилиються до думки, що причиною формування девіантної поведінки є порушення соціалізації. Першим, хто визначив причини девіантної поведінки у соціальному був Є. Дюркгейм. Він висунув теорію аномії, вважаючи основною причиною девіантної поведінки аномію – стан суспільства, за якого цінності, норми, соціальні зв'язки є відсутніми або не стійкими. Заборона у Е. Дюркгейма є формою соціальної ідентифікації особистості, тому залежно від кількості заборон, які приймає або відштовхує особистість, вона більшою або меншою мірою адаптується до соціокультурної реальності [8].

Соціалізація – це засвоєння людиною норм і цінностей навколишнього середовища; інакше кажучи, входження людини в соціальне середовище [9]. Більшість теоретично-методологічних напрямів соціалізацію розглядають як процес, що складається з послідовності фаз особистісного розвитку. Кожна стадія, по суті, є закріпленням чи придбанням певних типів поведінкових, емоційних реакцій, які в майбутньому впливають на ступінь успішного функціонування індивідуума, а також неповнолітнього у суспільстві. Час проходження стадії часто збігається з віковим періодом розвитку та має певні межі. Зокрема, у психоаналітичному напрямі моделями соціально успішної особистості можуть бути генітальність у теорії З. Фрейда, відповідно до якої особистість відмовляється від пасивності, властивої ранньому дитинству, свідомо працює, проявляє у відносинах з іншими тепло і турботу та насамперед бере на себе активну роль у вирішенні

власних життєвих проблем [10]. Значний вплив на формування певного типу характеру мають конфліктні ситуації та їх вирішення у неповнолітньому віці.

Істотно розширити розуміння процесу соціалізації та окреслити шляхи результату його успішності можна на основі праць вітчизняних авторів, теоретичною основою яких є діяльнісний підхід щодо вивчення особистості. Так, концепцію становлення особистості як ідею про індивідуально активну людину, яка створює умови свого життя, виробляє до нього індивідуальне ставлення, запропонували С. Л. Рубінштейн та Б. Г. Ананьєв. Уміння особистості організовувати, планувати власне життя (загалом та його окремих етапів) – важливі показники індивідуального розвитку. У такому разі умови життя розглядають як завдання, що вимагають від індивіда певних життєвих рішень. Водночас “ставлення до життя” є складною структурою, що містить такі складові, як світосприймання, світогляд і виявляється в таких аспектах, як діяльність та визначення мети. До речі, Б. Г. Ананьєв відзначав, що особистісна зрілість пов’язана з “процесом завершення соціалізації і формування системи ролей”. Критерієм зрілості може бути підвищення функціонального рівня різноманітних механізмів діяльності [11].

Розглядаючи соціальний розвиток особистості як динамічний процес, що відбувається протягом усього життя, який залежить від впливу безлічі зовнішніх і внутрішніх факторів, можна говорити, радше, про міру соціальної зрілості, що відповідає конкретній віковій групі, ніж про безпосередню відповідність особистісних характеристик певній психологічній моделі успішної соціалізації. Соціальна зрілість особистості виявляється в умінні людини керувати власною поведінкою, організовувати свій час і продуктивно його використовувати, у плануванні життєвих цілей і своїх дій, тобто характеризується процесами самоуправління та саморегуляції. Продуктивність життєдіяльності може бути мірою особистісного внеску в пізнавально-перетворювальну діяльність (наприклад, навчання, професійне становлення, взаємодія з іншими людьми). Водночас виявлення суб’єктивного ставлення особистості до результатів своєї діяльності дає можливість визначити ступінь внутрішньої узгодженості, інтерпретувати здобутий досвід і очікування щодо себе.

Як розуміємо, становлення особистості завжди є значним етапом у життєдіяльності особи, починаючи ще з дитинства. Ця значущість щоразу більше стає його особистісною проблемою, як тільки індивід долає межу власного потенціалу. В силу своєї суспільної природи становлення дитини стає і соціальною проблемою, адже будь-який соціум зацікавлений у тому, щоб особистість кожного його представника максимально вписувалася в його природний порядок. У стабільні періоди розвитку суспільства такий механізм взаємовідносин “індивід – суспільство” гармонійний, тому інтенсифікація становлення особистості спадає. Однак вона значно зростає тоді, коли змінюється звичний порядок життя соціуму та особистостей. З огляду на це надзвичайно посилюється увага до тих підвалин, які покладено в основу процесу становлення особистості ще у маленькому віці.

Сучасним продовженням концепції особистості як суб’єкта життєдіяльності є теорія “життєвої стратегії”, яку запропонувала К. О. Альбуханова-Славська та відповідно до якої мірою активності та ступенем самостійності особистості в оволодінні культурою, досвідом, соціальними цінностями є їхнє присвоєння як один із проявів активності людини [12]. Інший аспект цього процесу становить об’єктивація, тобто самовираження, самореалізація людини як суб’єкта життя. Співвідношення присвоєння й об’єктивації визначає життєву позицію, типовий стиль поведінки, життєві вибори і переваги. Загалом учена визначає життєву стратегію як вирішення певних життєвих проблем, суперечностей, конструктивного виходу з них. Ми ж вважаємо, що соціалізація починається з моменту народження індивіда і закінчується біологічною смертю, тобто індивід протягом життя постійно адаптується до навколишнього середовища.

Ю. Антонян та Ю. Блувштейн виділяють такі головні інститути соціалізації, як сім’я, школа, трудовий колектив, мала неформальна група. Реалії сьогодення потребують певного коригування цієї сукупності інститутів. Для прикладу, С. Корецький виокремлює такі основні інститути

соціалізації, як сім'я, школа, ЗМІ (телебачення, інтернет), група спільної діяльності, зокрема дозвілля. На нашу думку, основними інститутами соціалізації є сім'я, колектив (у дитячому навчальному закладі, школі, вищому навчальному закладі, на роботі, друзі) та ЗМІ.

Пропонуємо розглянути перший і найголовніший інститут – сім'я. Роль сім'ї у становленні особистості дитини має особливе значення на первинному етапі соціалізації дитини. Це пояснюється тим, що сім'я уособлює в собі суспільство в мініатюрі. Людина стає особистістю, як показує практика, у віці 2–3 роки – тоді, коли на запитання: “Хто це?” дає відповідь: “Я”, а не називає своє ім'я. Сім'я є першим вихователем дитини і середовищем передачі духовного багатства, культурних традицій, формування ціннісних орієнтацій, практичних умінь і навичок.

Над темою “Діти і сім'я” працюють багато вчених. Так, Е. Еріксон виокремлює три стадії розвитку дитини в сім'ї. Зокрема на першій стадії (до 1 року) розвиток дитини відбувається вздовж осі “довіра – недовіра”. Ступінь розвитку почуття довіри до інших людей і світу взагалі залежить насамперед від якості материнської турботи, від особливостей спілкування, здатності матері передати відчуття постійності, тотожності переживань, того, що вона є людиною, якій можна довіряти.

На другій стадії (1–3 роки) розвиток відбувається вздовж осі “автономія – сором і сумнів”. Тут формується здатність самоконтролю тілесних виявів, встановлюється певне співвідношення між виявами впертості і добровільністю дій. Особливості цього співвідношення залежать від готовності батьків поступово надавати дитині можливість самостійно контролювати свої дії, ненав'язливо обмежуючи її у тих сферах життя, що є потенційно чи актуально небезпечними для дитини і оточуючих.

Третя стадія (3–6 років) визначається розвитком дитини вздовж осі “ініціативність – провина”, до того ж ініціатива додає до автономії здатність брати на себе обов'язки, планувати, виконувати нові завдання, набувати нових корисних навичок. Почуття провини у дитини викликають батьки, які не заохочують самостійність чи надмірно карають її. Так, сім'я, особливості взаємодії батьків з дитиною багато в чому забезпечують (чи не забезпечують) успіхи дитини на подальших етапах її соціалізації [13, с. 21–22].

Рушійною силою, яка провокує агресивну поведінку дітей, на думку О. Медведько, є поширення у засобах масової інформації теле-, кіно- та відеопродукції з елементами жорстокості, насильства, моральної та сексуальної розпусти. Відсутня жорстока позиція державних органів контролю у сфері телебачення, радіомовлення, преси, які не вживають заходів щодо обмеження вільного поширення такої продукції. Журнали та газети сумнівного змісту продаються за копійки, тому доступні кожному школяру. Водночас дитячі видання коштують набагато дорожче [14, с. 6].

Як показує практика, преса, телебачення, Інтернет в наш час підростаючому поколінню формують стереотипи поведінки, але не варто забувати, що кожна дитина має сім'ю, в якій повинна би отримувати настанови щодо власної поведінки, роз'яснення щодо правомірної та протиправної поведінки, батьки мали б прививати моральні, етичні якості власним дітям. Саме вони, сповідуючи ті чи інші ідеї, переконання, дотримуючи загальнообов'язкові правила поведінки, норми моралі, окреслюють дитині допустиму поведінку у суспільстві. Хоча у повсякденній роботі неодноразово стикались із протилежним: коли основною причиною формування девіантної поведінки у дітей була поведінка батьків, котрі, складається таке враження, не розуміли того, що їхня поведінка формує майбутню особистість, котра поглинає і згодом відтворює практично весь спектр поведінкових процесів, які її оточували. Негативний вплив сім'ї – це часто загальна атмосфера неповаги батьків до дітей, жорстокість стосовно них, демонстративна байдужість, пияцтво, що призводить до того, що діти почувають себе у своїй сім'ї непотрібними, чужими, починають шукати контактів поза родиною, на протигагу їй, переносять негативний досвід і накопичену озлобленість на довколишніх [15, с. 201–204].

Підтримуємо думку вчених, що однією із причин формування девіантної поведінки є порушення соціалізації. Проте вважаємо, що причина не лише у соціалізації. Для кращого пояснення причин, які

сприяють формуванню девіантної поведінки дитини, звернемося до прописаних формул: девіантна поведінка дитини = біологічне + соціальне – X (невідоме) – У (навчання) та девіантна поведінка дитини = біологічне + соціальне + (–X (невідоме)) + (– У (навчання)).

На перший погляд, видається, що ми упустили процес соціалізації у формулі, хоча насправді соціалізація врахована не у звичному вигляді – не словом “соціалізація”. Вважаємо, доступнішим буде процес соціалізації розділити на “соціальне” та “У” (навчання). Тому, аби краще вивчити запропоновану формулу та дослідити причини девіантної поведінки дитини, детальніше з’ясуємо кожну із частин – “біологічне”, “соціальне”, “X” (невідоме) та “У” (навчання).

Під “біологічним” у формулі розуміємо людську природу, той “багаж”, яким кожен із нас наділений із народження, те, з чим дитина (людина) приходить у життя. Біологічне як частина, складова поведінки, не дає варіантів поведінки, швидше завдання – потребу. Під такими потребами ми розуміємо необхідність у споживанні їжі, відпочинку, самореалізації тощо, тобто життєво необхідні потреби. Вважаємо, що саме біологічне є стимулом до виникнення поведінки, оскільки поведінка є творінням природи, закладеним природою життєво необхідним рухом живого організму. Тому “біологічне” не спроста у наведених формулах є першим елементом. Частина поведінки “біологічне” забезпечує, на нашу думку, існування поведінки (девіантної поведінки), адже результатом будь-якої поведінки є задоволення потреби, досягнення мети, продиктованої біологічним. Під час формування девіантної поведінки біологічне як частина цілого залишається у незмінному вигляді і продовжує бути важливим елементом поведінки.

На думку В. Нестеренко, вирішальною умовою індивідуалізації особистості є її соціалізація – залучення людини до соціального через прийняття себе й перетворення на свій життєвий світ, відповідно до можливостей і вимог індивідуальних рис, здобутків соціального досвіду в найширшому його розумінні. Звичайно, в реальному житті соціальне та природно-неповторне взаємодіють у людині з перших днів її життя, а, можливо, ще й раніше. Як засвідчують і науковий аналіз, і практичне життя, індивідуальність не дано людині від природи, а задано їй самим способом її буття – соціальним. “Саме соціалізація, здійснювана через наслідування, навіювання, через дію всієї системи виховання та освіти, уможливило індивідуалізацію” [16, с. 242].

Не погоджуємось, оскільки кожен індивідуальний від природи, і це біологічно закладено в кожному із нас. Індивідуальність, на нашу думку, сформована душею, адже дитина (людина) отримує по-своєму задоволення від різних занять – комусь аби проявити свою індивідуальність достатньо вчити вірші напам’ять, комусь – малювати, самому творити, і, власне, під час цього заняття кожен отримує задоволення, яке словами не передати, це щось таке, що йде із середини – душі. Саме так, як один із варіантів, на нашу думку, і проявляється душа, таким чином підказуючи в чому ж індивідуальність особистості. Аби індивід розумів, у чому саме він індивідуальний, душа підштовхує його постійно до пошуків самореалізації.

Самореалізація, на нашу думку, – це постійний пошук індивідуальності, здійснювати який нам диктує (від нас вимагає) душа як біологічна складова поведінки. Як відомо Г. Маркузе [17] охарактеризував варіант “одномірної людини”, стверджуючи, що людина, яка все знає, все вміє робити, у всьому розуміється, але в жодному із цих проявів людської потенції не доходить до належної глибини, до професіоналізму, прагне до кількісної повноти, яка, своєю чергою, перетворюється на втрату якості, справжню ціну індивідуальності. Не згодні ми із цим твердженням, адже, “перепробувавши” себе у багатьох “сферах діяльності” та доходячи до певної межі, дитина (людина) розуміє, що такий вид діяльності не приносить їй душевного задоволення, і вона не може повністю зреалізувати природою закладений свій потенціал, припиняє діяльність у цій сфері та відправляється на пошуки іншого варіанта, продовжує самореалізовуватись. На жаль, або на щастя, набутий досвід видалити із життя не можемо, тому і складається враження, що дитина (людина) все вміє, все знає, але, як ми вже розуміємо, ще не знайшла своєї індивідуальності – не досягнуто максимального результату в якійсь конкретній справі.

Вважаємо, що саме дитині, незаангажованій буденністю, найлегше здійснювати самореалізацію. Тому батьки та держава мали б всіляко цьому сприяти саме через складову “У” – навчання. Адже, як вважав Е. Фромм, “життя позначене особливою динамікою: малолітня людина, особистість повинна зростати, проявити себе, прожити своє життя. Якщо ця тенденція стримується, то енергія, спрямована на життя, розпадається та перетворюється на руйнівну. Інакше кажучи, прагнення до життя та потяг до руйнування пов’язані зворотною залежністю: чим сильніше виявляється прагнення до життя, тим повніше реалізується життя, тим слабші руйнівні сили” [5, с. 11].

Висновки. Підсумовуючи напрацювання вчених щодо девіантної поведінки, робимо висновок, що однозначної позиції щодо конкретних причин виникнення девіантної поведінки, зокрема серед дітей, не було і немає. Вважаємо, що такий стан справ є непоганим для розвитку суспільства, адже забезпечується можливість постійного виділення нових, раніше невідомих чинників. На момент проведення нами досліджень вплив зовнішнього середовища (соціально-економічні, кримінальні тощо) та внутрішні індивідуальні чинники (соціально-психологічні, низький рівень розвитку тощо) були основними причинами виникнення девіантної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соціальна філософія : короткий енциклопедичний словник. За заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. Київ; Харків: Рубікон, 1997. 398 с. 2. Фромм Э. Психологія і етика. Москва, 1993. 415 с. 3. Гуревич П. Величчя і обмеженість самого Фромма. URL : <http://www.infoliolib.info/psih/fromm/fromm01.html>. 4. Маркузе Г. Ерос і цивілізація. Філософське дослідження учіння Фрейда. Пер. і предисл. А. А. Юдіна; общ. ред. А. А. Жаровського. Київ : Гос. б-ка України для юношества : Port-Royal, 1995. XXVIII. 320 с. 5. Чепендюк І. М. Система соціальної роботи з молоддю девіантно-кримінальної поведінки, що склалась в Україні. Правова свідомість молоді в умовах розбудови правової демократичної держави мат 4 всеукраїнсько-курсантсько-студентської конференції 22 квітня 2010 року м.Івано-Франківськ. С. 216–221. 6. Жуковська Ж. О. Профілактика та попередження злочинів серед неповнолітніх. Вісник ОІВС. № 1, 2001. С. 60–62. 7. Кропліс Л. В. Проблеми визначення девіантної поведінки неповнолітніх. Південноукраїнський правничий часопис. № 3. 2007. С. 49–51. 8. Дюркгейм Э. Соціологія. Її предмет, метод, призначення. Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. Москва: Канон, 1995. 352 с. 9. Попов Г. Х. Проблемы теории управления. Москва, 1970. 320 с. 10. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других “отклонений”. СПб.: Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2007. 528 с. 11. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. Москва: Наука, 1977. 380 с. 12. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва: Мысль, 1991. 300 с. 13. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки. Курс лекцій. К.: МАУП, 2006. 88 с. 14. Медведько О. З любов’ю та турботою до дітей. Вісник прокуратури. № 5, 2008. С. 3–6. 15. Гресько Т. В. Соціально-педагогічні заходи у напрямі профілактики девіантної поведінки серед дітей та молоді. Правова свідомість молоді в умовах розбудови правової демократичної держави: матеріали 4-ї Всеукраїнсько-курсантсько-студентської конференції 22 квітня 2010 року м. Івано-Франківськ. С. 201–205. 16. Гилинский Я. О системном подходе к преступности. Правоведение. 1981. № 5. С. 49–56. 17. Бачинин В. А. Філософія права і преступлення. Харьков: Фолио, 1999. 607 с.

REFERENCES

1. *Sotsialna filosofija: korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk*. [Social philosophy: a brief encyclopaedic dictionary]. Za zah. red. V. P. Andrushchenka, M. I. Horlacha. Kyiv ; Kharkiv : Rubikon Publ, 1997. 398 p. 2. Fromm E. *Psikhoanaliz i etika*. [Psychoanalysis and ethics]. Moskva, 1993. 415 p. 3. Gurevich P. *Velichie i ogranichennost' samogo Fromma*. [The greatness and limitations of Fromm

himself.]. Available at: <http://www.infoliolib.info/psih/fromm/fromm01.html>. 4. Markuze G. *Eros i tsivilizatsiya. Filosofskoe issledovanie ucheniya Freida*. [Eros and civilization. Philosophical study of the teachings of Freud]. Per. i predisl. A. A. Yudina; obshch. red. A. A. Zharovskogo. Kiev : Gos. b-ka Ukrainy dlya yunoshestva : Port-Royal Publ, 1995. XXVIII. 320 p. 5. Chependiuk I. M. *Systema sotsialnoi roboty z moloddu deviantno-kryminalnoi povedinky, shcho sklalas v Ukraini*. [The system of social work with young people on deviant-criminal behavior in Ukraine]. Pravova svidomist molodi v umovakh rozbudovy pravovoi demokratychnoi derzhavy mat 4 vseukrainsko-kursantsko-studentskoi konferentsii 22 kvitnia 2010 roku m. Ivano-Frankivsk. pp. 216–221. 6. Zhukovska Zh. O. *Profilaktyka ta poperedzhennia zlochyniv sered nepovnolitnikh*. [Prevention and prevention of juvenile delinquency]. Visnyk OIVS. No. 1, 2001. pp. 60–62. 7. Kroplis L. V. Problemy vyznachennia deviantnoi povedinky nepovnolitnikh. [Problems in determining the deviant behavior of juveniles]. Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys. No. 3. 2007. pp. 49–51. 8. Dyurkgeim E. *Sotsiologiya. Ee predmet, metod, prednaznachenie*. [Sociology. Its subject, method, purpose]. Per. s fr., sostavlenie, posleslovie i primechaniya A. B. Gofmana. Moskva: Kanon Publ, 1995. 352 p. 9. Popov G. X. *Problemy teorii upravleniya* [The problems of control theory]. Moskva, 1970. 320 p. 10. Gilinskii Ya. *Deviantologiya: sotsiologiya prestupnosti, narkotizma, prostitutsii, samoubiistv i drugikh "otklonenii* [Deviantology: the sociology of crime, narcotism, prostitution, suicide and other “deviations”]. SPb. : Izd-vo R. Aslanova “Yuridicheskii tsent Press” Publ, 2007. 528 p. 11. Anan'ev B. G. *O problemakh sovremennogo chelovekoznaniiya* [On the problems of modern human science] Moskva: Nauka Publ, 1977. 380 p. 12. Abul'khanova-Slavskaya K. A. *Strategiya zhizni* [Strategy of life]. Moskva: Mysl' Publ, 1991. 300. 13. Bondarchuk O. I. *Psykholohiia deviantnoi povedinky* [Psychology of deviant behavior]. Kurs lektsii. Kyiv: MAUP Publ, 2006. 88 p. 14. Medvedko O. *Z liuboviu ta turbotoiu do ditei* [With love and care for children]. Visnyk prokuratury. No. 5, 2008. pp. 3–6. 15. Hresko T.V. *Sotsialno-pedahohichni zakhody u napriami profilaktyky deviantnoi povedinky sered ditei ta molodi* [Socio-pedagogical measures in the direction of prevention of deviant behavior among children and youth]. Pravova svidomist molodi v umovakh rozbudovy pravovoi demokratychnoi derzhavy mat 4 vseukrainsko-kursantsko-studentskoi konferentsii 22 kvitnia 2010 roku m. Ivano-Frankivsk. pp. 201–205. 16. Gilinskii Ya. *O sistemnom podkhode k prestupnosti* [On the systematic approach to crime]. Pravovedenie. 1981. No. 5. pp. 49–56. 17. Bachinin V. A. *Filosofiya prava i prestupleniya* [Philosophy of law and crime]. Khar'kov: Folio, 1999. 607 p.

Дата надходження: 11.02.2018 р.